

Dr Andrzej Kiełtyka

Katedra Prawa i Administracji

Politechnika Rzeszowska

**Uwagi o prawach pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym
po noweli do kodeksu postępowania karnego
z 27 września 2013 r.**

Streszczenie

Pokrzywdzony jest ważnym uczestnikiem postępowania karnego, a szczególnie istotna jest dla niego możliwość korzystania z przyznanych praw już na wstępnych etapach procesu, a więc w postępowaniu przygotowawczym. Zakres uprawnień pokrzywdzonego podlega zmianom, czego przejawem są między innymi przepisy noweli do kodeksu postępowania karnego z dnia 27 września 2013 r., wprowadzającej nowy model procesu karnego. Ocena tych zmian, z punktu widzenia interesów pokrzywdzonego, nie zawsze jest jednoznaczna. Przeważają uregulowania korzystne, ale pojawiają się także takie, które budzą wątpliwości i zastrzeżenia.

***Słowa kluczowe:** proces karny, postępowanie przygotowawcze, pokrzywdzony, ofiara przestępstwa, prawa pokrzywdzonego.*

**Some Remarks on the Victim's Rights in the Preparatory Proceedings
after the Amendments of the Code of Criminal Proceedings
from 27 September 2013**

Abstract

A victim is an important participant of the criminal trial and a possibility to use the granted rights in the preliminary stages of the process already, i.e. in the preparatory proceedings, is especially important for him. The range of the victim's rights is subject to change, as evidenced among others by the regulations of the amendment to the Code of Criminal Proceedings from 27 September 2013, introducing a new model of criminal

procedure. The assessment of these changes from the point of view of the victim's interests is not always clear. Beneficial regulations outweigh, but there are also those which raise doubts and objections.

Key words: *criminal proceedings, preparatory proceedings, the aggrieved, victim of a crime, victim's rights.*

Ostatnio doszło do istotnych zmian przepisów kodeksu postępowania karnego, w tym także określających status pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym¹. Dokonanego tego zwłaszcza nowelą z 27 września 2013 r.².

Instytucja pokrzywdzonego przechodziła w Polsce liczne przeobrażenia. Dawniej pokrzywdzony był przede wszystkim oskarżycielem prywatnym. Mógł także przyłączyć się do procesu karnego w celu dochodzenia w jego drodze swoich roszczeń prywatnych. Niekiedy wchodził w rolę oskarżyciela subsydiarnego³. Tak też regulował jego status kodeks postępowania karnego z 1928 r., według którego pokrzywdzonym była osoba, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przestępstwem⁴. W konkretnych sprawach pokrzywdzonego ustalano w oparciu o przepisy prawa karnego materialnego, albowiem – jak wówczas wskazywano – „ustalenie prawnie chronionego dobra, na które skierowano atak przestępny, możliwe jest tylko na tle przepisu prawa materialnego”⁵.

Po zakończeniu II wojny światowej zdecydowanie wzrosło znaczenie postępowania przygotowawczego. Zdawano sobie sprawę, że „panowanie nad śledztwem to wprawdzie jeszcze nie było pełne panowanie nad całym procesem karnym, ale była to droga konieczna w tym kierunku”⁶. W związku z tym założeniem stopniowo ograniczano także prawa pokrzywdzonego, pozbawiając go możliwości samodzielnego oskarżania w sprawach

¹ Zob. m. in. E. Bieńkowska, *Pokrzywdzony w świetle najnowszych nowelizacji przepisów prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 3, s. 16-31.

² Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2013 r., poz. 1247). Przed wejściem w życie całej noweli (1 lipiec 2015 r.) podjęto działania zmierzające do jej istotnej zmiany (zob. projekt z 15 maja 2014 r., Sejm RP VII kadencji, nr druku: 2393). Proponowane zmiany dotyczą także przepisów odnoszących się do praw pokrzywdzonego.

³ E. Krzymuski, *Wykład procesu karnego austriackiego*, Kraków 1891, s. 190 i n.

⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 19 marca 1928 r. (Dz. U. Nr 33, poz. 313), art. 62 k.p.k. Także: L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego i przepisów wprowadzających tenże Kodeks*, Kraków 1932, s. 83 i n. oraz A. Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 1933, s. 147 i n.

⁵ S. Kalinowski, M. Siewierski, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1966, s. 126.

⁶ A. Lityński, *Na drodze ku nowej procedurze karnej: o postępowaniu przygotowawczym w latach 1943-1950*, (w:) W. Kulesza, A. Rzepliński (red.), *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce w latach 1944-1956*, Warszawa 2001, s. 52 i 61; także *System prawa karnego procesowego, tom I, część 1*, P. Hofmański (red.), Warszawa 2013, s. 352 i n.

z oskarżenia publicznego. Natomiast w sprawach z oskarżenia prywatnego prokurator mógł przystąpić do oskarżenia, jeżeli uznał, że wymagał tego interes społeczny. Podobna, jak poprzednio, definicja pokrzywdzonego znalazła się w kodeksie postępowania karnego z 1969 r.⁷. Podnoszono wówczas, że jest to zasadniczo pojęcie materialnoprawne, gdyż oznacza jeden z podmiotów stosunku materialnoprawnego (stosunku między sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym), ale równocześnie pojęcie procesowe, albowiem prawo karne procesowe wyznaczało pokrzywdzonemu szczególną rolę procesową. Przede wszystkim pokrzywdzony miał w postępowaniu przygotowawczym zawsze prawa strony (oczywiście w tych dość wąskich ramach, w jakich prawo przyznawało w tym stadium podmiotowość procesową osobom zainteresowanym bezpośrednio wynikiem procesu)⁸.

W obecnie obowiązującym kodeksie postępowania karnego⁹, podobną jak poprzednio, definicję pokrzywdzonego sformułowano w art. 49 § 1 k.p.k. (pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo). Poza rolą strony w stadium postępowania przygotowawczego pokrzywdzony pełni również funkcje źródła dowodowego, składając zeznania lub poddając się czynnościom określonym w art. 192 k.p.k. Role te wzajemnie przenikają się i uzupełniają¹⁰. W ramach nowelizacji z dnia 27 września 2013 r. zmieniono (z dniem 1 lipca 2015 r.) § 2 art. 49 k.p.k., który przybierze treść: „Pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej: 1) instytucja państwowa lub samorządowa, 2) inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną”. W toku prac nad nowelą uznano za zasadne dokonanie modyfikacji w sposobie określenia pokrzywdzonego nie będącego osobą fizyczną. Dotychczasowy art. 49 § 2 k.p.k. nie uwzględniał zmian, jakie nastąpiły w tym zakresie w kodeksie cywilnym oraz kodeksie karnym skarbowym. Pomijał także okoliczność funkcjonowania w obrocie jednostek organizacyjnych, które co prawda nie posiadają osobowości prawnej, ale mają zdolność prawną przyznaną im przez przepisy szczególne¹¹.

Tworząc kodeks postępowania karnego z 1997 r., wskazywano, że wprowadzone w nim zmiany wynikają m.in. z międzynarodowych zobowiązań Polski i potrzeb dostosowania polskiego prawa do standardów europejskich. Zamierzenia te zrealizowano między innymi

⁷ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 13, poz. 96), art. 40 k.p.k. Zob. także: J. Bafia, J. Bednarzak, M. Flemming, S. Kalinowski, H. Kempisty, M. Siewierski, M. Mazur (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Warszawa 1971, s. 96 i n.

⁸ M. Cieślak, *Polska procedura karna*, Warszawa 1973, s. 37 i n.

⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 ze zm.).

¹⁰ Zob. K. Dudka, *Skuteczność instrumentów ochrony praw pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym w świetle badań empirycznych*, Lublin 2006, s. 41-42.

¹¹ Z uzasadnienia do projektu noweli z dnia 27 września 2013 r.

poprzez „szersze ujęcie roli pokrzywdzonego” i „podniesienie rangi procesowej oskarżyciela posiłkowego”¹². Już wstępne przepisy kodeksu podkreślały rolę i znaczenie pokrzywdzonego jako jednego z uczestników postępowania. W art. 2 § 1 pkt 3 zawarto wymóg uwzględnienia w procesie jego prawnie chronionych interesów¹³. Była to nowość w polskim prawie karnym procesowym, chociaż do tej pory pokrzywdzony zawsze pewnymi, chociaż ograniczonymi, uprawnieniami dysponował. Jednym z najważniejszych, nowych uprawnień pokrzywdzonego była możliwość wejścia w rolę oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego w sprawach ściganych z oskarżenia publicznego. W ten sposób, po spełnieniu wyznaczonych przez przepisy warunków, pokrzywdzony mógł zerwać więź łączącą go do tej pory z prokuratorem i skierować do sądu oskarżenie, pomimo że oskarżyciel publiczny na to się nie godził. W ramach prac nad nowelą do kodeksu postępowania karnego z dnia 29 marca 2007 r.¹⁴ planowano dokonanie istotnych zmian w tym zakresie. Ostatecznie jednak odrzucono sztandarowy pomysł Ministerstwa Sprawiedliwości – skreślenie art. 55 k.p.k. i likwidację instytucji oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego. Było to z pewnością ważne dla ochrony interesów pokrzywdzonych. W praktyce liczba subsydiarnych aktów oskarżenia rośnie i zwiększa się jednocześnie ich skuteczność. Oznacza to, że w tych sprawach dochodzić może do zaniechania realizacji przez prokuratorów celów postępowania karnego i naruszenia praw pokrzywdzonych. Prokuratura Generalna stara się przeciwdziałać temu zjawisku¹⁵.

„Bezpośrednie naruszenie” dobra prawnego jako warunek pokrzywdzenia oznacza sytuację, w której określone dobro stanowi tzw. przedmiot czynności wykonawczej czynu zabronionego (jest ono zgodnie z zamiarem sprawcy atakowane lub, w przypadku nieumyślności, w stosunku do którego naruszone zostają reguły ostrożności)¹⁶. Aby więc przyznać konkretnej osobie prawa pokrzywdzonego, należy ustalić logiczny związek pomiędzy domniemanym przestępstwem a naruszonym lub zagrożonym dobrem; nie trzeba żadnego faktu udowodnić lub uprawdopodobnić, byleby hipoteza pokrzywdzenia mieściła się

¹² *Nowe kodeksy karne – z 1997 r. z uzasadnieniami*, Warszawa 1997, s. 393, 400.

¹³ Odnosząc się do tej zasady, SN stwierdził m. in., że „dążenie za wszelką cenę do pełnego zrealizowania zasady bezpośredniości (próba przesłuchania pokrzywdzonej, która po zgwałceniu cierpiała na depresję) pozostawałoby

w jaskrawej kolizji ze słusznym interesem pokrzywdzonej. Utrwałoby w społeczeństwie błędne przeświadczenie, że ofiara czynu zabronionego istnieje na marginesie procesu karnego i interesuje organy jedynie w tym zakresie, w którym jest niezbędna dla pociągnięcia do odpowiedzialności karnej oskarżonego lub uwolnienia go od niej”; postanowienie SN z dnia 11 marca 2003 r., V KK 150/02, LEX nr 77022.

¹⁴ Ustawa z dnia 29 marca 2007 r. o zmianie ustawy o prokuraturze, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 64, poz. 432), która weszła w życie 12 lipca 2007 r.

¹⁵ Zob. wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 22 stycznia 2014 r. w sprawie działań prokuratorów w sprawach, w których pokrzywdzony uzyskał uprawnienia do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia.

¹⁶ M. Filar, *Pokrzywdzony (ofiara przestępstwa) w polskim prawie karnym materialnym*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2002, nr 2, s. 25 i n.

w granicach przepisu¹⁷. Pojęcie pokrzywdzonego nadal wiąże się ściśle z prawem karnym materialnym¹⁸. W orzecznictwie Sądu Najwyższego podkreśla się, że krąg pokrzywdzonych w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k. ograniczony jest zespołem znamion czynu będącego przedmiotem postępowania oraz czynów współukaranych, co skutkuje koniecznością ustalenia naruszenia normy karnej, określenia przedmiotu i zakresu tej normy oraz poszukiwaniem związku pomiędzy znamionami czynu a zagrożeniem dobra prawnego konkretnego podmiotu¹⁹. Dominuje więc wąska, materialna definicja pokrzywdzonego²⁰. Dla przyznania statusu pokrzywdzonego konieczne jest prawidłowe rozpoznanie nie tylko ogólnego lub rodzajowego, ale także i indywidualnego przedmiotu ochrony analizowanej normy karnej, przy jednoczesnym uwzględnieniu, że dany czyn może wypełniać znamiona więcej niż jednego przepisu ustawy. Kryterium bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danej osoby oznacza, że w relacji między czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra tej osoby nie ma ogniw pośrednich, z czego wynika, że do kręgu pokrzywdzonych można zaliczyć tylko ten podmiot, którego dobro prawne zostało działaniem przestępnym naruszone wprost, a nie za pośrednictwem godzenia w inne dobro²¹.

Aprobując powyższe poglądy, należy pamiętać, że w doktrynie funkcjonują także znacznie szersze definicje pokrzywdzonego (ofiary): „pokrzywdzonym jest każdy człowiek, który stał się ofiarą jakiegokolwiek przestępstwa, ponosząc z tego powodu określone krzywdy i straty; może to być ktoś osobiście dotknięty przestępstwem, albo jego najbliższy”²². Problematyka sytuacji prawnej ofiary przestępstwa w takim właśnie ujęciu była przedmiotem wielu międzynarodowych uregulowań. Do ważniejszych zaliczyć należy rezolucję Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 29 listopada 1985 r., którą przyjęto Deklarację podstawowych zasad sprawiedliwości dla ofiar przestępstw i nadużyć władzy²³. Deklaracja definiuje ofiary jako osoby, które indywidualnie lub zbiorowo poniosły uszczerbek na

¹⁷ B. Mik, *Glosa do uchwały SN z 15 września 1999, I KZP 26/99*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2000, nr 2, s. 164 i n.

¹⁸ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 183.

¹⁹ Postanowienie SN z dnia 30 września 2013 r., IV KK 209/13, Biul.PK 2013, nr 10, poz. 25-28.

²⁰ Zob. np.: uchwała SN z dnia 15 września 1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999, nr 11-12, poz. 69; uchwała SN z dnia 21 października 2003 r., I KZP 29/03, OSNKW 2003, nr 11-12, poz. 94; postanowienie SN z dnia 17 listopada 2005 r., II KK 108/05, R - OSNKW 2005, poz. 2094; postanowienie SN z dnia 28 kwietnia 2008 r., I KZP 6/08, OSNKW 2008, nr 6, poz. 42; postanowienie SN z dnia 23 września 2008 r., I KZP 16/08, OSNKW 2008, nr 10, poz. 78.

²¹ Z uzasadnienia do postanowienia SN z dnia 30 września 2013 r. Zob. także: I. Zielonko, *Bezpośredniość jako element definicji pokrzywdzonego w procesie karnym*, „Przegląd Sądowy” 2014, nr 3, s. 88 i n.; M. Żbikowska, *Pokrzywdzony w formach zjawiskowych przestępstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 6, s. 19 i n.

²² E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*, Warszawa 2014, s. 17.

²³ Treść deklaracji cytowana za: *Polska Karta Praw Ofiary*, Warszawa 1999, s. 39 i n.

zdrowiu fizycznym lub psychicznym, doznały zaburzeń emocjonalnych, strat materialnych lub istotnego naruszenia swoich podstawowych praw w wyniku działania lub zaniechania, będącego naruszeniem ustaw karnych obowiązujących w państwach członkowskich, w tym również ustaw dotyczących przestępczego nadużycia władzy. Dana osoba staje się ofiarą niezależnie od tego, czy sprawca został ujawniony, zatrzymany, oskarżony lub skazany i niezależnie od więzi rodzinnej łączącej sprawcę i ofiarę. Pojęcie „ofiara” obejmuje również, jeżeli zachodzi taka potrzeba, najbliższą rodzinę lub osoby, pozostające na utrzymaniu bezpośredniej ofiary i osoby, które doznały krzywdy w sytuacji zagrożenia lub zapobiegnięcia wiktylizacji. Ofiary przestępstw winny być właściwie traktowane i mieć zapewniony dostęp do sprawiedliwości bez względu na rasę, kolor, płeć, wiek, język, religię, obywatelstwo, przekonania polityczne i inne, wierzenia lub praktyki kulturowe, majątek, urodzenie lub status rodzinny, pochodzenie etniczne lub społeczne i inwalidztwo. Powinny być one traktowane ze współczuciem i względami dla ich godności. Są uprawnione do dostępu do mechanizmów sprawiedliwości i do odpowiedniego zadośćuczynienia – stosownie do ustawodawstwa krajowego – za doznaną krzywdę. Powinno się umożliwić ofiarom przestępstw zadośćuczynienie w sposób szybki, sprawiedliwy, niekosztowny i dostępny oraz szczegółowo informować je o takich możliwościach.

Nowe zadania w zakresie ochrony praw pokrzywdzonego pojawiają się w związku z obowiązkiem Polski, jako członka Unii Europejskiej, wdrożenia do swojego systemu prawnego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r., ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw²⁴.

Z powyższych rozważań wynika, że do pokrzywdzonego, a także zapewnienia temu uczestnikowi postępowania ochrony w procesie karnym, przywiązuje się ogromną wagę. By jednak ofiara przestępstwa mogła ze swoich uprawnień skorzystać, najpierw musi być przez organy procesowe uznana za pokrzywdzonego. W tym zakresie pojawiają się, i to wcale nierzadko, trudności. Zwłaszcza sądy mają tendencję do zawężającej interpretacji tej instytucji. Problem pojawia się przeważnie w związku z tym, że prawo karne materialne określa nie tylko przestępstwa przeciwko interesom indywidualnym, gdzie stosunkowo łatwo ustalić pokrzywdzonego, ale także przestępstwa skierowane przeciwko dobru ogólnemu, np. wymiarowi sprawiedliwości, wolności sumienia i wyznania, czy działalności instytucji

²⁴ Zob. E. Bieńkowska, L. Mazowiecka, *Uprawnienia pokrzywdzonego przestępstwem*, Warszawa 2014, s. 11. Także: E. Bieńkowska, *Ofiary przestępstw w postępowaniu karnym – nowe standardy Unii Europejskiej*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 4, s. 58 i n.

państwowych i samorządowych. Sąd Najwyższy wielokrotnie dokonywał wykładni pojęcia pokrzywdzonego, także w orzeczeniach wydanych na gruncie tych przestępstw, które za bezpośredni przedmiot ochrony uznają dobra o charakterze ogólnym, chronione w interesie państwa lub społeczeństwa jako całości, albo tych, w których naruszone lub zagrożone dobro prawne należy do podmiotu kolektywnego²⁵. Jednocześnie mocno podkreślano, że poglądy te nie podważają tezy o warunku bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego określonej osoby, jako wyznacznika pojęcia „pokrzywdzonego” na gruncie obowiązującego prawa karnego. Oznaczało to potwierdzenie materialnej definicji pokrzywdzonego, gdyż odmienne stanowisko, zdaniem Sądu Najwyższego²⁶, doprowadziłoby do nadmiernego „rozmycia” definicji zawartej w art. 49 § 1 k.p.k., bowiem prawie nieograniczony krąg podmiotów mógłby powoływać się na to, że ich dobra prawne zostały choćby tylko zagrożone przestępstwem. Służyć to miało racjonalnemu ograniczeniu kręgu podmiotów pokrzywdzonych przez przestępstwo. Pojawiali się także zwolennicy rozszerzającej wykładni pojęcia pokrzywdzonego na gruncie kodeksu postępowania karnego. Proponowano nawet – *de lege ferenda* – aby uprawnienia pokrzywdzonego przyznać każdej osobie, która, działając w interesie naruszonego lub zagrożonego dobra społecznego, złożyła zawiadomienie o przestępstwie²⁷.

Można zaobserwować, że przyznawanie praw pokrzywdzonego nastrocza często w konkretnych sprawach karnych poważne trudności. Podnoszono na przykład, że dla praktyki prokuratorskiej mniejszym błędem jest przyznanie praw pokrzywdzonego osobie, której status pokrzywdzonego wydaje się wątpliwy, aniżeli nieprzyznanie tych uprawnień w ogóle²⁸. Sądy natomiast wykazują tendencję ograniczania przyznawania statusu pokrzywdzonego. Znane są przypadki, gdy prokurator uznaje określone osoby za pokrzywdzone i przyjmuje złożone przez nie zażalenia na swoje postanowienia i zarządzenia, nadając im bieg procesowy, sąd natomiast dokonuje weryfikacji tych uprawnień i pozostawia wniesione środki odwoławcze bez rozpoznania, jako pochodzące od osób nieuprawnionych. To, dominujące w praktyce, wąskie rozumienie pokrzywdzonego, jako strony postępowania przygotowawczego, stało się m. in. powodem ustawowego rozszerzenia kręgu podmiotów

²⁵ Zob. m. in.: uchwała SN z dnia 26 listopada 1976 r., VI KZP 11/73, OSNKW 1977, nr 1-2, poz. 1; uchwała SN

z dnia 12 maja 1993 r., I KZP 6/93, OSNKW 1993, nr 5-6, poz. 28; uchwała SN z dnia 28 kwietnia 1980 r., VI KZP 1/80, OSNKW 1980, nr 5-6, poz. 42; postanowienie SN z dnia 2 sierpnia 2002 r., IV KKN 566/98, LEX nr 55195; uchwała SN z dnia 21 października 2003 r., I KZP 29/03, OSNKW 2003, nr 11-12, poz. 94.

²⁶ M.in. postanowienie SN z dnia 26 stycznia 2007 r., I KZP 33/06, OSNKW 2007, nr 2, poz. 11.

²⁷ M. Czekaj, *Pokrzywdzony w procesie karnym*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 11, s. 113.

²⁸ Tamże, s. 109.

uprawnionych do zaskarżania decyzji procesowych (nowelizacja art. 306 k.p.k.)²⁹. Celem tych zmian było umożliwienie zaskarżenia postanowień o zaniechaniu ścigania osobom zawiadamiającym o przestępstwie, które nie mają statusu pokrzywdzonego, a są bezpośrednio zainteresowane wszczęciem i prowadzeniem postępowania karnego, gdyż przestępstwo narusza ich prawa, a także osobom, które mogłyby być uznane za pokrzywdzonych w toku dalszych, podjętych już w postępowaniu czynności³⁰.

Istotne zmiany uregulowań dotyczących praw pokrzywdzonego wprowadzone zostały także cytowaną już nowelą do Kodeksu postępowania karnego z dnia 27 września 2013r. Zasadniczą przyczyną tej nowelizacji było założenie, że obowiązujący od zakończenia II wojny światowej model postępowania karnego, z maksymalnie rozbudowanym postępowaniem przygotowawczym, „powoli wyczerpał swoje możliwości”. W literaturze podkreślano, że „postępowanie karne jest zdominowane (...) przez postępowanie przygotowawcze. To na prokuratorze i aparacie ścigania ciąży obowiązek wyjaśnienia wszystkich okoliczności sprawy i przeprowadzenia pełnego postępowania dowodowego, zadaniem sądu zaś jest jedynie zweryfikowanie prawidłowości dokonanych ustaleń faktycznych i wydanie orzeczenia w sprawie, które w praktyce – w ogromnej większości wypadków – opiera się na zarzucie powielonym z aktu oskarżenia”³¹. Między innymi dlatego przygotowano dużą reformę procesu karnego, wprowadzoną ostatecznie nowelą z 27 września 2013 r., której fundamentalnym założeniem był sprawniejszy proces³², a więc także postępowanie przygotowawcze. Zmierzano do zawężenia zakresu postępowania przygotowawczego, przez przeniesienie (co do zasady) prowadzenia dowodów na etap postępowania sądowego³³. Taki model winien też, jak się wydaje, lepiej chronić prawa pokrzywdzonych.

Jednym z zasadniczych celów nowelizacji było „przemodelowanie – w zakresie niezbędnym dla zbudowania modelu kontradiktoryjnej rozprawy – postępowania

²⁹ Dokonana ustawą z dnia 22 marca 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2013 r., poz. 480). Zob. także: R. A. Stefański, *Krąg podmiotów uprawnionych do zaskarżania postanowień o zaniechaniu ścigania karnego w świetle nowych uregulowań*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 2 s. 5-28 oraz S. Dudziak, *Zaskarżanie postanowień o odmowie wszczęcia i umorzeniu postępowania przygotowawczego po nowelizacji art. 306 k.p.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2013, nr 10, s. 76 i n.

³⁰ Z uzasadnienia do projektu ustawy z dnia 22 marca 2013 r., druk sejmowy nr 604.

³¹ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 634, 636.

³² A. Łukaszewicz, *Sprawniejszy proces*, „Rzeczpospolita” z dnia 21 grudnia 2011 r. Nr 296, s. C 2, 3.

³³ „Skoro jednak śledztwo w sprawie zabójstwa trwa dziś, powiedzmy, sześć miesięcy, to nie znajduję powodu, aby po zmianie miało trwać więcej niż dwa, trzy dni, a może nawet sześć godzin. To jest przecież kwestia sekcji zwłok, uzyskania – błyskawicznie przecież w takich sprawach – podstawowych informacji z miejsca zdarzenia, zrobienia oględzin, zorientowania się, kto co ma do powiedzenia. Najwyżej trzy dni i jedziemy do sądu. (...) Jeżeli zachodzi podejrzenie, że dana osoba jest sprawcą, to idziemy do sądu i tam toczy się postępowanie dowodowe”: *W świecie akt i komentarzy*, rozmowa z prof. Piotrem Hofmańskim, „Na Wokandzie” 2013, nr 1, s. 40-41.

przygotowawczego, zwłaszcza w zakresie celów, do osiągnięcia których to postępowanie zmierza”, a także „usprawnienie i przyspieszenie postępowania”. Natomiast „propozycji ukształtowania nowego modelu kontradyktoryjnego postępowania sądowego nie towarzyszą postulaty gruntownych zmian modelowych w obrębie postępowania przygotowawczego”³⁴. Nowy model spotkał się także z krytyką: „Zaprojektowanemu jako co do zasady kontradyktoryjnemu modelowi postępowania dowodowego w stadium postępowania jurysdykcyjnego nie towarzyszą niestety istotniejsze zmiany w obrębie postępowania przygotowawczego, chociaż odmiennie określa się cel tego stadium procesu. W konsekwencji uchwalona nowelizacja procedury karnej z jednej strony opiera się na zasadzie kontradyktoryjnego postępowania dowodowego przed sądem, realizowanego z zachowaniem zasady bezpośredniości, z drugiej w zasadzie zachowuje obowiązujący, inkwizycyjny model postępowania przygotowawczego, w szczególności w zakresie przeprowadzania i dokumentowania czynności dowodowych, nie tyle i nie tylko dla oskarżyciela, by stworzyć podstawę konstruowania skargi oskarżycielskiej, lecz w znacznej mierze także dla sądu”³⁵.

Przede wszystkim nowela na nowo określiła podstawowe zadanie postępowania przygotowawczego (właściwie w odniesieniu jedynie do śledztwa): „zebranie, zabezpieczenie i utrwalenie dowodów w zakresie niezbędnym do stwierdzenia zasadności wniesienia aktu oskarżenia albo innego zakończenia postępowania, jak również do przedstawienia wniosku o dopuszczenie tych dowodów i przeprowadzenie ich przed sądem” (art. 297 § 1 pkt 5 k.p.k.). Jednocześnie utrzymano niezmienny zapis kodeksu o celu dochodzenia (art. 325h k.p.k. wprowadzony nowelą z 10 stycznia 2003 r.). Wydaje się, że w powyższym zakresie doszło do istotnej niespójności. W literaturze podkreślano bowiem, że zakres wyznaczony art. 297 § 1 i 2 k.p.k. jest tylko zakresem śledztwa, a nie dochodzenia, które można ograniczyć do ustalenia, czy zachodzą wystarczające podstawy do wniesienia aktu oskarżenia lub innego zakończenia postępowania (niezmienny art. 325h k.p.k.)³⁶. Przyjmując powyższy punkt widzenia, po nowelizacji z 27 września 2013 r., dochodzi do sytuacji, w której w śledztwie, jako wyższej formie postępowania, obligatoryjnie zbiera się, zabezpiecza i utrzuła dowody jedynie w zakresie niezbędnym do stwierdzenia zasadności wniesienia aktu oskarżenia albo innego zakończenia postępowania, natomiast w dochodzeniu uproszczenia te mogą być realizowane fakultatywnie. Co prawda „przepisy dotyczące śledztwa stosuje się odpowiednio

³⁴ Z uzasadnienia do projektu, Sejm RP VII kadencji, druk nr 870.

³⁵ P. Kardas, *Funkcja obrony na gruncie nowego k.p.k.*, „Prawo Europejskie” 2014, nr 1, s. 18.

³⁶ Zob. S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2013, s. 470.

do dochodzenia”, ale jedynie wówczas, jeżeli przepisy niniejszego rozdziału nie stanowią inaczej (art. 325a § 2 k.p.k.), a w tym przypadku akurat postanawiają wyraźnie odmiennie.

Przepis art. 325h k.p.k., określający zadania dochodzenia, pozostał niezmienny, nadal wprowadzając obowiązek przesłuchania w toku ograniczonych czynności dowodowych, jak się przyjmuje, wszystkich pokrzywdzonych. Może to gwarantować uprawnienia pokrzywdzonych, ale przesłuchiwanie w toku postępowania przygotowawczego wszystkich pokrzywdzonych zdecydowanie utrudnia i wydłuża postępowanie, zwłaszcza w sprawach gospodarczych, co z kolei przeważnie godzi w interesy ofiar przestępstwa. Postulowano wobec tego wprowadzenie do Kodeksu postępowania karnego nowego art. 177a, zgodnie z którym prokurator mógłby odstąpić od przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka, jeżeli czynność ta nie byłaby niezbędna dla poczynienia ustaleń faktycznych.

Nowela uchyliła przepis § 3 art. 325e k.p.k., stanowiący, że powiadomienie prokuratora o wszczęciu dochodzenia nie było wymagane. Według uzasadnienia do projektu noweli oznaczać to ma powstanie obowiązku doręczania prokuratorowi odpisów postanowień o wszczęciu dochodzeń, co ma związek z „oczekiwanym zwiększeniem sprawowanego przez prokuratora nadzoru nad tą formą postępowania przygotowawczego”, także w interesie jego stron. Pojawia się jednak problem, czy nowela z 27 września 2013 r. rzeczywiście wprowadziła obowiązek doręczania prokuratorowi postanowień o wszczęciu dochodzenia, tak jak przekonuje uzasadnienie projektu. Skreślenie przepisu art. 325e § 3 k.p.k. nie zmieniło przecież stanu prawnego w zakresie braku w kodeksie postępowania karnego przepisu pozytywnego, nakazującego policji wykonanie takiej czynności. Według art. 305 § 3 k.p.k. (pierwotnego tekstu kodeksu z 1997 r.), wydając postanowienie o wszczęciu dochodzenia, policja miała obowiązek niezwłocznego przesłania jego odpisu prokuratorowi. Przepis powyższy uchylony został ustawą nowelizującą kodeks postępowania karnego z 10 stycznia 2003 r.³⁷. Jednocześnie w nowo wówczas dodanym przepisie art. 325e k.p.k. wprowadzono § 3: „nie jest wymagane powiadomienie prokuratora o wszczęciu dochodzenia”. Wydaje się, że wobec wyraźnego uchylecia przepisu art. 305 § 3 k.p.k., dodanie wówczas nowej normy art. 325e § 3 k.p.k. było zbędne, stanowiło *superfluum*. Tak więc obecne uchylene tego przepisu nie spowodowało jakiegokolwiek zmiany dotychczasowego stanu prawnego. Dlatego

³⁷ Ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. Nr 17, poz. 155).

też nowela – wbrew treści uzasadnienia projektu, a także stanowisku niektórych autorów³⁸ – wcale nie rozszerza nadzoru prokuratorskiego nad dochodzeniem, ale wprost przeciwnie, nadzór ten znacząco osłabia. To policja, w wyniku nowelizacji, zyskuje zdecydowanie większe uprawnienia w zakresie samodzielnego i, co do zasady, nie kontrolowanego przez prokuratora prowadzenia dużego zakresu postępowań przygotowawczych w formie dochodzeń i wyboru sposobu ich zakończenia. Oczywiście w kodeksie postępowania karnego pozostają ogólne normy art. 326 i 298 § 1 k.p.k., umożliwiające prokuratorowi sprawowanie nadzoru nad dochodzeniem w różnych jego formach, w tym domagania się otrzymania decyzji kończącej postępowanie. Są to jednak uprawnienia fakultatywne. Praktyczny brak nadzoru prokuratorskiego nad ogromną masą dochodzeń z pewnością pogorszy sytuację pokrzywdzonego w procesie.

Po noweli wrześniowej policyjne postanowienia o umorzeniu dochodzenia „w sprawie” nie wymagają zatwierdzenia przez prokuratora (art. 325e § 2 k.p.k.), a więc w istocie nie będą postanowieniami prokuratorskimi. Nie może mieć wobec tego do tych postanowień zastosowania tryb przewidziany w art. 465 § 2 k.p.k., wprowadzający sądową kontrolę instancyjną prokuratorskich postanowień kończących postępowanie przygotowawcze. Będą to więc tylko postanowienia prowadzącego postępowanie przygotowawcze, nie będącego prokuratorem, wobec czego zażalenie na takie rozstrzygnięcie przysługiwać będzie wyłącznie do prokuratora sprawującego nadzór nad postępowaniem przygotowawczym (art. 465 § 3 k.p.k.). Przepisy kodeksu postępowania karnego po nowelizacji przewidują wyłącznie szczególny tryb zaskarżania policyjnych postanowień o odmowie wszczęcia dochodzenia oraz o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw (art. 325e § 4 k.p.k.): zażalenie wnosi się wówczas do prokuratora właściwego do sprawowania nadzoru nad dochodzeniem, a jeżeli prokurator nie przychyli się do zażalenia, kieruje je do sądu. Nie taka była chyba intencja ustawodawcy, by ogromną masę postanowień o umorzeniu dochodzeń *in rem* wyprowadzić spod sądowego nadzoru instancyjnego. Do takich postanowień nie będzie miał także zastosowania tryb określony w art. 55 i 330 k.p.k., przewidujący możliwości złożenia przez pokrzywdzonego subsydiarnego aktu oskarżenia, co stanowi znaczące ograniczenie dotychczasowych jego uprawnień. To poważne uchybienie winno być usunięte przed planowanym wejściem w życie noweli z dnia 27 września 2013 r.³⁹ Nadto postanowienie o umorzeniu dochodzenia nadal nie

³⁸ Zob. C. Kulesza, *Rola prokuratora w znowelizowanym kodeksie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 4, s. 25.

³⁹ Czyni tak cytowany już projekt zmian k.p.k., nr druku 2393.

wymaga uzasadnienia. Wyrokiem z 25 marca 2014 r.⁴⁰ Trybunał Konstytucyjny – zgodnie ze stanowiskiem Prokuratora Generalnego – orzekł, że nie narusza to Konstytucji RP. Być może, że tak jest, jednak niewątpliwie brak uzasadnień postanowień o umorzeniu postępowań narusza prawa stron, w tym głównie pokrzywdzonych. Zezwala się więc na odstąpienie od uzasadniania decyzji procesowych kończących postępowanie, ze swej istoty o dużej wadze, a jednocześnie przewiduje się uzasadnianie postanowień drugorzędnych i niezaskarżalnych (np. postanowienia o przedłużeniu okresu postępowania przygotowawczego czy wszczęciu dochodzenia).

Poprzez podniesienie kwoty rozgraniczającej dochodzenie od śledztwa do 200.000 zł z pewnością znacznie wzrosnie ilość dochodzeń umorzonych z powodu niewykrycia sprawcy, z wpisem do rejestru, które to sprawy, w przypadku braku zażalenia, pozostają poza jakąkolwiek wiedzą prokuratora. W praktyce umorzenie przez policję dochodzenia wobec nie wykrycia sprawcy jest szczególnie ważne dla pokrzywdzonych.

Oczywiście nowela wprowadza także rozwiązania polepszające sytuację prawną pokrzywdzonego w procesie, w tym również w stadium postępowania przygotowawczego. Przede wszystkim trzeba tu powołać dodany do kodeksu postępowanie karnego nowy przepis § 2 art. 300 k.p.k., który – według uzasadnienia do projektu nowelizacji – „ma na celu wprowadzenie standardu ochrony procesowej pokrzywdzonego, (...) wypracowany w ramach Unii Europejskiej”. Zgodnie z tym przepisem przed pierwszym przesłuchaniem poucza się pokrzywdzonego o posiadaniu statusu strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym oraz o wynikających z tego uprawnieniach. Następuje wyraźne podkreślenie, że pokrzywdzony jest w śledztwie lub dochodzeniu stroną. Podstawowe uprawnienia pokrzywdzonego to w szczególności prawo do składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, możliwość udziału w czynnościach, prawo korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym do złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu (art. 78 k.p.k.), a także do końcowego zapoznania się z materiałami postępowania przygotowawczego (art. 321 k.p.k.). Pouczenie dotyczy również uprawnień określonych w art. 23a § 1, art. 87a i art. 306 k.p.k. oraz obowiązków i konsekwencji wskazanych w art. 138 i art. 139 k.p.k. Pouczenie wręcza się pokrzywdzonemu na piśmie, co potwierdza on swym podpisem. Wzór tego pouczenia określi („mając na względzie konieczność zrozumienia pouczenia także przez

⁴⁰ Sygn. akt SK 25/13. „(...) art. 325e § 1 zdanie drugie k.p.k., w zakresie w jakim zezwala organowi prowadzącemu dochodzenie na wydanie postanowienia o umorzeniu dochodzenia bez uzasadnienia, jest zgodny z art. 78 oraz nie jest niezgodny z art. 45 ust. 1 w zw. z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP”.

osoby niekorzystające z pomocy pełnomocnika”) Minister Sprawiedliwości w wydanym rozporządzeniu.

Obowiązek stosownych pouczeń nakładają do tej pory przepisy Regulaminu prokuratorskiego: prokurator poucza pokrzywdzonego przed pierwszym przesłuchaniem o przysługujących mu uprawnieniach oraz ciężących na nim obowiązkach i konsekwencjach ich niedopełnienia. Kopię doręczonego na piśmie i podpisanego przez pokrzywdzonego pouczenia załącza się do akt sprawy. Jeżeli pokrzywdzonym jest osoba niewładająca w wystarczającym stopniu językiem polskim, należy do wszystkich czynności procesowych z jego udziałem wezwać tłumacza⁴¹. Druk pouczenia dołącza się do pierwszego protokołu przesłuchania pokrzywdzonego, a w przypadku pokrzywdzonego nieletniego lub ubezwłasnowolnionego – do protokołu przesłuchania jego ustawowego przedstawiciela, który wówczas swoim podpisem kwituje odbiór pouczenia. Konieczność wezwania tłumacza do czynności przesłuchania osoby niewładającej językiem polskim wynika wprost z art. 204 § 1 pkt 2 k.p.k. Regulamin wzmacnia gwarancje procesowe ofiary przestępstwa przez zapewnienie udziału tłumacza we wszystkich czynnościach z jej udziałem. Czynnościami takimi, oprócz przesłuchania, mogą być np. konfrontacja (art. 172 k.p.k.), okazanie (art. 173 k.p.k.), przeprowadzenie oględzin ciała i badania (art. 192 § 1 k.p.k.), pobranie wymazów, odcisków itp. (art. 192a § 1 k.p.k.), przeprowadzenie eksperymentu procesowego (art. 211 k.p.k.)⁴². Nowela z 27 września 2013 r. rozszerza na korzyść pokrzywdzonego przepis art. 204 § 2 k.p.k.: „należy wezwać tłumacza, jeżeli zachodzi potrzeba (...) zapoznania strony (poprzednio tylko oskarżonego) z treścią przeprowadzonego dowodu”.

Realizacja obowiązku pouczenia pokrzywdzonego o przysługujących mu uprawnieniach może budzić wątpliwości. Najnowszy druk takiego pouczenia, stanowiący załącznik do protokołu przyjęcia od pokrzywdzonego ustnego zawiadomienia o przestępstwie lub protokołu przysłuchania w charakterze świadka osoby zawiadamiającej, liczy 44 punkty dotyczące wszystkich możliwych sytuacji procesowych. Pouczenie odwołuje się do wielu ustaw, w tym tak mało znanych, jak ustawa o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw. Pouczenie, by mogło spełniać rzeczywiście swą rolę, winno być, przynajmniej w zasadniczej części, adekwatne do sytuacji procesowej pokrzywdzonego. Pokrzywdzony musi pisemnie potwierdzić, że się w treścią pouczenia zapoznał. Wydaje się,

⁴¹ § 167 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 24 marca 2010 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 144).

⁴² M. Gabriel-Węglowski, *Komentarz do § 167 rozporządzenia – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury*, Warszawa 2013.

że w większości wypadków powyższe oświadczenie pokrzywdzonego będzie miało charakter czysto formalny.

Zasadniczą nowością jest, wprowadzony do kodeksu karnego, przepis art. 59a, określający zupełnie nową instytucję tzw. umorzenia pojednawczego lub oportunistycznego: jeżeli przed rozpoczęciem przewodu sądowego w pierwszej instancji sprawca, który nie był uprzednio skazany za przestępstwo umyślne z użyciem przemocy, naprawił szkodę lub zadośćuczynił wyrządzonej krzywdzie, umarza się, na wniosek pokrzywdzonego, postępowanie karne o występki zagrożony karą nieprzekraczającą 3 lat pozbawienia wolności, a także o występki przeciwko mieniu zagrożony karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności, jak również o występki określony w art. 157 § 1 k.k. Jeżeli czyn został popełniony na szkodę więcej niż jednego pokrzywdzonego, warunkiem zastosowania tej instytucji jest naprawienie przez sprawcę szkody oraz zadośćuczynienie za wyrządzoną krzywdę w stosunku do wszystkich pokrzywdzonych. Umorzenia nie stosuje się, jeżeli zachodzi szczególna okoliczność uzasadniająca, że umorzenie postępowania byłoby sprzeczne z potrzebą realizacji celów kary. W razie złożenia wniosku, przewidzianego w art. 59a k.k., postanowienie o umorzeniu dochodzenia wydaje prokurator (art. 325e § 1b k.p.k.). Tak więc istnieje możliwość zakończenia na podstawie tego przepisu procesu karnego na etapie postępowania przygotowawczego. Tymczasem, określając zawartość aktu oskarżenia, wymaga się załączenia w tej skardze informacji o złożeniu przez pokrzywdzonego wniosku, o którym mowa w art. 59a k.k. (art. 332 § 1 pkt 6 k.p.k.). Wydaje się wobec tego, że dotyczy to takiej sytuacji, gdy prokurator wniosku pokrzywdzonego z jakiegoś powodu nie uwzględni i odmówi umorzenia postępowania, lub gdy wniosek zostanie złożony po wydaniu postanowienia o zamknięciu postępowania. W następstwie wprowadzenia przepisu art. 59a k.k. pokrzywdzony uzyska prawo współdecydowania o sposobie merytorycznego zakończenia dużej ilości spraw karnych. Z pewnością spowoduje to także zwiększenie znaczenia instytucji mediacji, w dotychczasowej praktyce w zasadzie martwej.

To właśnie przepisy dotyczące mediacji zostają w noweli istotnie rozbudowane (art. 23a k.p.k.). Sąd lub referendarz sądowy, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator lub inny organ prowadzący to postępowanie, może z inicjatywy lub za zgodą oskarżonego i pokrzywdzonego skierować sprawę do instytucji lub osoby do tego uprawnionej w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym, o czym się ich poucza, informując o celach i zasadach postępowania mediacyjnego. Mediatora nie wolno przesłuchiwać w charakterze świadka co do faktów, o których dowiedział się od oskarżonego lub pokrzywdzonego prowadząc mediację, z wyjątkiem informacji

o przestępstwach wymienionych w art. 240 § 1 k.k. (art. 178a k.p.k.). Mediacja nie powinna trwać dłużej niż miesiąc, a jej okresu nie wlicza się do czasu trwania postępowania przygotowawczego, co ma zachęcić do stosowania tej instytucji. Udział oskarżonego i pokrzywdzonego w postępowaniu mediacyjnym jest dobrowolny, a zgodę na uczestniczenie w tym postępowaniu odbiera organ kierujący sprawę do mediacji lub mediator, po wyjaśnieniu oskarżonemu i pokrzywdzonemu celów i zasad mediacji i pouczeniu ich o możliwości cofnięcia tej zgody aż do zakończenia postępowania mediacyjnego. Mediatorowi udostępnia się akta sprawy w zakresie niezbędnym do przeprowadzenia postępowania mediacyjnego. Instytucja lub osoba do tego uprawniona sporządza, po przeprowadzeniu postępowania mediacyjnego, sprawozdanie z jego wyników. Do sprawozdania załącza się ugodę podpisaną przez oskarżonego, pokrzywdzonego i mediatora, jeżeli została zawarta. Postępowanie mediacyjne prowadzi się w sposób bezstronny i poufny. Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, szczegółowy tryb przeprowadzania tego postępowania.

Wprowadzone nowelą z dnia 27 września 2013 r. zmiany dotyczą także decydowania o losach skargi oskarżycielskiej. Do tej pory odstąpienie oskarżyciela publicznego od oskarżenia nie wiązało sądu, co oznaczało, że zasada legalizmu odnosiła się także do tego organu. Po zmianach nadal wszczęcie postępowania sądowego następować będzie przede wszystkim na żądanie uprawnionego oskarżyciela. Oskarżyciel publiczny może jednak cofnąć akt oskarżenia do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej. W toku przewodu sądowego przed sądem pierwszej instancji cofnięcie aktu oskarżenia dopuszczalne jest jedynie za zgodą oskarżonego. Ponowne wniesienie aktu oskarżenia przeciwko tej samej osobie o ten sam czyn jest niedopuszczalne (art. 14 § 2 k.p.k.). Jednocześnie usunięto z kodeksu instytucję odstąpienia od oskarżenia, dokonując także odpowiednich zmian w art. 32 ust. 2 ustawy o prokuraturze⁴³. Zabezpieczono jednak interesy pokrzywdzonego, który występuje w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego, a także pokrzywdzonego, który w takim charakterze nie występował. Cofnięcie aktu oskarżenia przez oskarżyciela publicznego nie pozbawia bowiem uprawnień oskarżyciela posiłkowego. Natomiast pokrzywdzony, który uprzednio nie korzystał z uprawnień oskarżyciela posiłkowego, może w terminie 14 dni od powiadomienia go o cofnięciu przez oskarżyciela publicznego aktu oskarżenia oświadczyć, że przystępuje do postępowania jako oskarżyciel posiłkowy (art. 54 § 2 k.p.k.).

⁴³ Ustawa z dnia 20 czerwca 1985 r. o prokuraturze (tekst jedn. Dz. U. z 2011 r. Nr 270, poz. 1599 ze zm.).

Korzystnej dla pokrzywdzonego zmianie uległ także art. 49a k.p.k.: „Jeżeli nie wytoczono powództwa cywilnego, pokrzywdzony, a także prokurator, może aż do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej złożyć wniosek, o którym mowa w art. 46 § 1 k.k.”. Obecnie termin ten jest znacznie krótszy, do zakończenia pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego na rozprawie głównej.

Tzw. dobrowolne poddanie się karze (art. 335 § 1 k.p.k.) jest coraz częściej stosowane w procesie. Komisja Kodyfikacyjna liczy na jeszcze szersze korzystanie z porozumień procesowych. „Dzisiaj mamy przekroczone 50 proc. spraw załatwianych w tzw. szybkich trybach, zakładamy, że po nowelizacji osiągniemy 80 proc.”⁴⁴. Nowela z dnia 27 września 2013 r. z dniem 9 listopada 2013 r. rozszerzyła możliwość stosowania tej instytucji na wszystkie występki: „prokurator może dołączyć do aktu oskarżenia wnioski o wydanie wyroku i orzeczenie uzgodnionych z oskarżonym kar lub innych środków przewidzianych w kodeksie karnym za przypisany mu występki, bez przeprowadzenia rozprawy, jeżeli okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości, a postawa oskarżonego wskazuje, że cele postępowania zostaną osiągnięte”. Z dniem 1 lipca 2015 r. dodany zostanie przepis § 3a art. 343 k.p.k., który uzależnia uwzględnienie wniosku od braku sprzeciwu należycie powiadomionego pokrzywdzonego. Pokrzywdzony uzyskuje więc istotne uprawnienie współdecydowania o możliwości wykorzystania tego trybu zakończenia postępowania. Ma on także prawo wziąć udział w posiedzeniu i może, najpóźniej na tym posiedzeniu, złożyć oświadczenie o chęci działania w sprawie w charakterze oskarżyciela (art. 54 § 1 k.p.k.).

Zmianie ulegają przepisy dotyczące możliwości zapoznania się z aktami postępowania przygotowawczego. Nadal, jeżeli nie zachodzi potrzeba zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania lub ochrony ważnego interesu państwa, w toku postępowania przygotowawczego stronom, obrońcom, pełnomocnikom i przedstawicielom ustawowym udostępnia się akta, umożliwia sporządzanie odpisów lub kopii oraz wydaje odpłatnie uwierzytelnione odpisy lub kopie; prawo to przysługuje stronom także po zakończeniu postępowania przygotowawczego. W przedmiocie udostępnienia akt, sporządzenia odpisów lub kopii lub wydania uwierzytelnionych odpisów lub kopii prowadzący postępowanie przygotowawcze wydaje zarządzenie (art. 156 § 5 k.p.k.). Na odmowę udostępnienia akt w postępowaniu przygotowawczym przysługuje stronom (a więc także pokrzywdzonemu) zażalenie; na zarządzenie prokuratora – co stanowi nowość – zażalenie przysługuje do sądu (art. 159 k.p.k.), a więc sądu miejscowo i rzeczowo właściwemu do rozpoznania sprawy.

⁴⁴ *W świecie akt i komentarzy ..., op. cit., s. 40-41.*

Zasadnie zlikwidowano obowiązującą uprzednio tzw. instancję poziomą w prokuraturze (zażalenie w tym przedmiocie przysługiwało do prokuratora bezpośrednio przełożonego). Kontrola sądu nad zasadnością odmowy dostępu do akt postępowania przygotowawczego (a więc stadium charakteryzującego się co do zasady inkwizycyjnością) z pewnością wzmocni prawa pokrzywdzonego, może jednak istotnie utrudnić realizację celów postępowania przygotowawczego.

Istotne uprawnienia pokrzywdzonego powstają w związku z nowym uregulowaniem instytucji końcowego zapoznania z aktami postępowania przygotowawczego. Rozszerzona ona została także na pokrzywdzonego i reprezentującego go pełnomocnika. Jeżeli istnieją podstawy do zamknięcia śledztwa, na wniosek m. in. pokrzywdzonego lub jego pełnomocnika o umożliwienie końcowego zapoznania się z materiałami postępowania, prowadzący postępowanie powiadamia wnioskującego o możliwości przejrzania akt i wyznacza mu termin do zapoznania się z nimi, zapewniając udostępnienie mu akt sprawy wraz z informacją, jakie materiały z tych akt, stosownie do wymogów określonych w art. 334 § 1, będą przekazane sądowi wraz z aktem oskarżenia. Prokurator może ograniczyć liczbę pokrzywdzonych, którym umożliwi końcowe zapoznanie się z materiałami postępowania, jeżeli jest to konieczne dla zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania. W terminie 3 dni od dnia zapoznania się z materiałami postępowania strony, obrońcy lub pełnomocnicy mogą składać wnioski o uzupełnienie śledztwa, a także o uzupełnienie materiału dowodowego, który ma być przekazany sądowi wraz z aktem oskarżenia, o określone dokumenty zawarte w aktach sprawy (art. 321 § 1 – 5 k.p.k.). Wniosek o uzupełnienie materiału dowodowego przekazywanego do sądu z aktem oskarżenia musi być uwzględniony (art. 334 § 2 k.p.k.). Jeżeli nie dokonano czynności, o których mowa w art. 321 k.p.k. (na przykład wobec ustalonych pokrzywdzonych), prezes sądu zwraca akt oskarżenia oskarżycielowi publicznemu wraz z aktami sprawy, wskazując termin do ich wykonania (art. 337 § 1a k.p.k.).

Według noweli z aktem oskarżenia przekazuje się sądowi jedynie materiały postępowania przygotowawczego związane z kwestią odpowiedzialności osób wskazanych w tym akcie za czyny w nim zarzucane, obejmujące: postanowienia i zarządzenia dotyczące tych osób wydane w toku postępowania, protokoły z czynności dowodowych i załączniki do nich przewidziane przez ustawę, opinie i dokumenty urzędowe i prywatne uzyskane lub złożone do akt sprawy. Na żądanie strony, zgłoszone w trybie wskazanym w art. 321 § 5 k.p.k., oskarżyciel publiczny dołącza do aktu oskarżenia również inne, wskazane w tym żądaniu, materiały postępowania przygotowawczego. O przesłaniu aktu oskarżenia do sądu oraz o treści przepisów art. 335, art. 338a i art. 387 k.p.k. oskarżyciel publiczny zawiadamia

także ujawnionego pokrzywdzonego. Uczestnika tego należy pouczyć o uprawnieniach związanych z dochodzeniem roszczeń majątkowych oraz o treści przepisu art. 49a k.p.k. (możliwości złożenia wniosku o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody na rzecz pokrzywdzonego), a w razie potrzeby także o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego (art. 334 § 1- 6 k.p.k.).

Przedstawiając podstawowe zmiany zawarte w noweli z dnia 27 września 2013 r. nie sposób pominąć istotnych zmian dotyczących niektórych kategorii pokrzywdzonych wprowadzonych do kodeksu postępowania karnego z dniem 27 stycznia 2014 r.⁴⁵. Według z art. 185a k.p.k. w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach: XXIII k.k. („Przestępstwa przeciwko wolności”), XXV k.k. („Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”) i XXVI k.k. („Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece”) pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub żąda tego oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego. Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa. Na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania (art. 185a § 1-3 k.p.k.). W sprawach o wyżej wymienione przestępstwa małoletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w takich warunkach, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłuchanie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny (art. 185a § 4 k.p.k.).

W sprawach o przestępstwa określone w art. 197-199 k.k. (zgwałcenie, współżycie płciowe z osobą w stanie ograniczonej poczytalności, wymuszenie współżycia płciowego na osobie podległej lub znajdującej się w krytycznym położeniu) zawiadomienie o przestępstwie, jeżeli składa je pokrzywdzony, powinno ograniczyć się do wskazania najważniejszych faktów i dowodów. Przesłuchanie pokrzywdzonego w charakterze świadka przeprowadza sąd na posiedzeniu, w którym mają prawo wziąć udział prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego. Na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania. Jeżeli zajdzie konieczność

⁴⁵ Ustawa z dnia 13 czerwca 2013 r. (Dz. U. z 2013 r., poz. 849). Zob. D. Karczmarska, *Przesłuchanie małoletniego pokrzywdzonego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 1, s. 14-27.

ponownego przesłuchania pokrzywdzonego w charakterze świadka, na jego wniosek przesłuchanie przeprowadza się w sposób wskazany w art. 177 § 1a k.p.k. (przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku), gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednia obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania pokrzywdzonego lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny. Jeżeli przesłuchanie odbywa się z udziałem biegłego psychologa, należy zapewnić, na wniosek pokrzywdzonego, aby był on osobą tej samej płci co pokrzywdzony, chyba że będzie to utrudniać postępowanie (art. 185c § 1 – 4 k.p.k.).

Nie sposób pominąć znaczenia, jakie dla praktycznego stosowania przepisów i zasad odnoszących się do praw pokrzywdzonego mają wytyczne Prokuratora Generalnego, m. in.: z dnia 20 lutego 2009 r. w sprawie działań na rzecz pokrzywdzonego⁴⁶, z dnia 18 grudnia 2013 r. dotyczące zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie⁴⁷, z dnia 29 października 2012 r. w sprawie udziału prokuratora w sprawach o przestępstwa prywatnoskargowe⁴⁸ oraz z dnia 22 stycznia 2014 r. w sprawie działań prokuratorów w sprawach, w których pokrzywdzony uzyskał uprawnienia do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia⁴⁹.

Niestety oprócz poprawy sytuacji prawnej pokrzywdzonego dochodzi także do obniżenia standardów jego ochrony i to w niezwykle ważnych dla niego sytuacjach. Takim przykładem jest uchylenie z dniem 27 stycznia 2014 r. przepisu art. 205 k.k.⁵⁰, który stanowił, że przestępstwo zgwałcenia jest ścigane na wniosek pokrzywdzonego. Konsekwencją przekształcenia zasad ścigania sprawców przestępstw z art. 197 – 199 k.k. jest „pozbawienia pokrzywdzonego ochrony, skoro postępowanie karne w sprawach o te czyny może toczyć się nawet wbrew jego woli”⁵¹. Ostatnio dokonane nowelizacje świadczą o tym, że do zmian sytuacji prawnej pokrzywdzonego w procesie, w tym również w stadium postępowania przygotowawczego, należy podchodzić z dużą ostrożnością.

⁴⁶ PR I 800-4/09.

⁴⁷ PG VII G 021/56/13, wydane m. in. na podstawie art. 8a ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. Nr 180, poz. 1493 ze zm.).

⁴⁸ PG VII G 021/24/12.

⁴⁹ PG VII G 021/2/14.

⁵⁰ Z dniem 27 stycznia 2014 r. przez ustawę z dnia 13 czerwca 2013 r. (Dz. U. z 2013 r., poz. 849).

⁵¹ Zob. D. Karczmarska, *Przesłuchanie małoletniego ...*, s. 16 (przypis nr 2).